

QARXUN ORTA ƏSR YAŞAYIŞ YERİNDƏ ARXEOLoji QAZINTILAR

Şamil NƏCƏFOV,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, aparıcı elmi işçi

shamil_necfov@mail.ru

Əhliman ƏBDÜRƏHMANOV,

elmi işçi

hacker_147@mail.ru

Gülnarə HACIYEVA,

kiçik elmi işçi

hajiyeva_gulnara@mail.ru

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu

AÇAR SÖZLƏR: *Yevlax, Qarxun, orta əsrlər, yaşayış yeri, arxeoloji qazıntılar, keramika.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Евлax, Гархун, средневековье, поселение, археологические раскопки, керамика.*

KEY WORDS: *Yevlakh, Garkhun, Middle Ages, settlement, archaeological excavations, ceramics.*

CQBKG (Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi) layihəsinin inşası ilə əlaqədar tikinti işlərindən əvvəl və işlərin gedişatı zamanı kəmərdə dahlizində arxeoloji çöl tədqiqatları həyata keçirilmişdir. Ümumilikdə 55 sahədə arxeoloji qazıntı aparılmış, Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinin mürəkkəb problemlərinin həllinə işıq salan minlərlə maddi mədəniyyət qalıqları aşkarlanmışdır. Qeyd edək ki, 25 arxeoloji abidə yerləşən sahələrin heç biri əvvəl arxeologiya elminə məlum deyildi. Məlum olmayan arxeoloji sahələrdən biri də Qarxun orta əsr yaşayış yeri idi.

CQBKG xəttinin 194.150-ci km-də yerləşən Qarxun yaşayış yeri birinci mərhələdə BP-nin ("British Petroleum") dəvət etdiyi arxeoloq David Maynard tərəfindən qeydə alınmışdır [1, s.7]. Yerüstü tapıntılar əsasında bu sahədə arxeoloji qazıntıların aparılması planlaşdırılmışdır. Sahədə arxeoloji qazıntılar 2015-ci ilin avqustunda aparılmışdır.

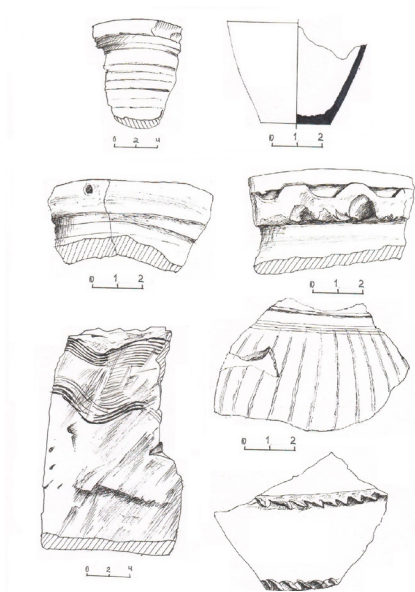
Qarxun yaşayış yeri Yevlax rayonunun Yuxarı Qarxun kəndi ərazisində, dəniz səviyyəsindən 17-20 m yüksəklikdə, Bakı-Tiflis magistral yolundan sağda, təxminən 400-450 m aralıda yerləşir. Əkin yerlərinin içərisində yerləşən ərazinin şimal-qərb hissəsindən suvarma üçün irihəcmli su arxı çəkilmişdir. Sahə düzənlik ərazidən ibarət olub, relyef baxımından hamardır. Nisbətən xeyli şimalda maili alçaq təpəliklər mövcuddur [1, s.7]. Bu ərazilər münbit

qaratorpaq olmasa da, əkilməkdədir və torpağın ilk 20-30 sm qatı əkinəyararlıdır. Daha sonra sarı qumlu-gilli torpaq qatı mövcuddur ki, bu da qrunut sularının yığılmasına səbəb olur. Dəniz səviyyəsindən az hündürlükdə olması, ümumiyyətlə, Yevlax bölgəsində arxeoloji qazıntılara bəzən ciddi əngəl törədir. Çünki artıq 1 m dərinlikdən sonra qazıntı xəndəyində qrunut suları görünməyə başlayır və bu arxeoloji qazıntı üçün mühüm problemdir.

Yaşayış yerinin sahəsi yalnız yerüstü tapıntıların yayılma arealı ilə müəyyən edilmişdir.

Yerüstü arxeoloji materiallar əsasında ehtimal edilən bu abidənin boru dəhlizinə düşən hissəsi haqqında zəruri informasiya əldə etmək məqsədi ilə boru xəndəyinin yeri əsas götürülməklə arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. 120 m uzunluğunda, 4x4 m ölçüdə olmaqla 30 kvadrat seçilmiş və qazıntı işləri 1 m dərinliyədək aparılmışdır. Ümumilikdə, 480 m² sahə qazılaraq tədqiq edilmişdir [1, s.7]. Qazıntıya başlamazdan əvvəl kvadratlarda səthin quruluşu dəqiqləşdirilmiş, nisbi hündürlüklər müəyyən edilmiş və reper təyin edilmişdir.

Qazıntı işləri zamanı heç bir mədəni təbəqə izlənilməmiş, mədəni təbəqənin əlamətlərini təsdiq edə biləcək arxeoloji material tapılmamışdır. Arxeoloji tapıntılar yalnız yerüstü keramika nümunələrindən ibarətdir. Az sayda keramika ilə təmsil olunan bu qazıntı sahəsi geniş informasiya bazası verməmişdir. Tapıntılar isə ehtimal ki, əkin işləri zamanı kənar sahələrdən buraya düşmüşdür. Qazıntı sahəsindəki yerüstü tapıntılar da daxil olmaqla yaxın ətraflardan tapılan artefaktlar onu göstərir ki, yaşayış yeri ehtimal ki, kənarında böyük sahəni əhatə etmişdir. Lakin qazıntı apardığımız sahə bu yaşayış yerinin ucqar ətrafını əhatə etmişdir [1, s.8].

Şəkil 1.

Şəkil 2.

Gildən hazırlanan arxeoloji materiallar keramika nümunələri və yaxud saxsı qabların hissələridir (şəkil 1-2). Onların bəziləri təmiz, bəziləri isə qarışıq gil tərkibə malikdirlər. İrihəcmli küpə, küpə fragmentləri qalın, digərləri isə nazik divarlıdır. Dulus çarxında hazırlananlarla yanaşı, əldə kobud formada hazırlanan qab hissələrinə də rast gəlinir. Əsasən boz, açıq-qırmızı rəngdədirlər (şəkil 2).

Keramika nümunələrinin forma və məzmunu həmin tapıntıları orta əsrlər dövrünə (IX-X əsrlər) aid etməyə imkan verir [1, s.9].

Qarxun yaşayış yeri və buradan aşkarlanan artefaktlar bölgənin orta əsrlər dövrü maddi mədəniyyətini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Qazıntı sahəsi də daxil olmaqla əraziyə səpələnmiş keramika nümunələri təxminən yarım hektar sahəni əhatə edir. Kəmərdəhlizində yerüstü materialların daha çox yayıldığı sahə 150 m-dən artıq məsafəni təşkil edir. Abidənin topoqrafiyasının xüsusiyyətləri, eləcə də yerüstü materialların xarakteri yaşayış yerinin mərkəzinin kəmərdəhlizindən şimalda yerləşdiyini müəyyənləşdirməyə əsas verir. Qazıntı aparılan sahə yaşayış yerinin cənub-qərb kənarını əhatə etmişdir.

Yevlax rayonunun arxeoloji abidələrinin bir qrupu yeni tikinti sahələrinin arxeoloji tədqiqi proqramı çərçivəsində, daha dəqiq desək BTC, CQBK və CQBKG neft-qaz boru kəmərlərinin çəkilişi zamanı tədqiq edilmişdir. Boru kəmərləri dəhlizinə düşən Səmədabad, Nemətabad, Nərimankənd, Sabirabad və Yəldili küp qəbirləri nekropolları bu sıradandır. Bölgədə antik dövrə aid küp qəbirlərinin daha çox tapılması burada həmin dövrdə yaşayışın daha intensiv olması və qəbir abidələrinin arealının geniş yayılması ilə izah edilir. Bölgədə antik və orta əsrlərə aid arxeoloji abidələr daha çoxdur və daha yaxşı öyrənilmişdir.

Boru kəmərləri dəhlizində bu tip abidələr az sayda aşkar edilsələr də mövcuddur. Səmədabad yaşayış yeri [2, s.51-52], Faxralı, Daşbulaq, Kərpiclitəpə yaşayış yerləri və s. Qarxun yaşayış yeri ilə müəyyən qədər oxşarlıq təşkil edir. Az sayda tapıntıların olmasına baxmayaraq, Qarxun yaşayış yerinin materialları yuxarıda qeyd etdiyimiz abidələrdən tapılan materiallarla yaxın analogiyalara malikdir. Keramikanın tipik xüsusiyyətləri qeyd olunan abidənin tipini, dövrünü və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdə qismən də olsa rol oynayır.

Məlum olduğu kimi, Qarxun yaşayış yerinin yerləşdiyi Yevlax bölgəsi II-V yüzilliklərdə Qafqaz Albaniyasının mərkəzi ərazilərindən birini təşkil edirdi [3; 4]. Bu fikrimizi irihəcmli antik küp qəbirləri nekropollarının aşkar edilməsi və qazılması ilə təsdiqləyə bilərik. Lakin Azərbaycan arxeologiyasında Qafqaz Albaniyasının şəhər xarabalıqlarının və iri yaşayış yerlərinin, habelə qəbir abidələrinin öyrənilməsinə üstünlük verilmiş, kənd yaşayış yerləri isə tədqiqatlardan kənarda qalmışdır. Xüsusilə qeyd olunan dövrə - orta əsrlərin erkən dövrünə aid yaşayış yerləri çox az öyrənilmişdir. Halbuki antik dövrdə və erkən orta əsrlərdə əhalinin tam böyük əksəriyyəti kəndlərdə yaşayırdı. Albaniyanın kənd məskənlərinin tədqiqi Azərbaycan tarixşünaslığında, şübhəsiz ki, öz aktuallığını saxlayır [3; 5]. Bu mənada Qarxun yaşayış yerində aparılmış arxeoloji qazıntılar elmi dövriyyəyə yeni materialların, erkən orta əsrlər dövrünün kənd tipli yaşayış məskənləri haqqında obyektiv informasiyanın daxil olmasını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Najafov Sh.N. Brief Scientific Report on excavations of Garkhun Settlement located on 194.150 km of SCPX pipeline route. Baku-Azerbaijan, 2018, 18 p.
2. Nəcəfov Ş.N., Hacıyeva G.N. Səmədabad ilk orta əsr yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar // Azərbaycanca arxeoloji və etnoqrafik araşdırmalar. AMEA-nın həqiqi üzvü T.Ə.Bünyadovun anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları. Bakı: 2018, s. 51-53.
3. Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. Баку: Елм, 2012, 246 с.
4. Ağalarzadə A.M., Hüseynova M.M. Qafqaz Albaniyasına məxsus Aşağı Ləki nekropolu // Dövlət və Din, № 05 (52), 2017, s. 93-98.
5. Əsədov V.A. Yəldili küp qəbirləri // Azərbaycan arxeologiyası, № 1-4, 2006, s. 120-125.

Шамиль Наджафов, Ахлиман Абдурахманов, Гульнаре Гаджиева
**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ НА СРЕДНЕВЕКОВОМ
ПОСЕЛЕНИИ ГАРХУН**

РЕЗЮМЕ

Во время строительства трубопровода SCPX в коридоре проводились полевые археологические исследования.

Поселение Гархун расположен на территории села Юхары Гархун Евлахского района, на 194.150 км трассы трубопровода SCPX. Поселение находится справа от главной дороги Баку-Тбилиси, примерно в 400-450 м к северу от дороги. Территория находится в пределах посевных площадей. Археологические раскопки на памятнике проводились в августе 2015 года. При раскопках культурных слоев не наблюдалось. Хотя участок длиной 120 метров и шириной 4 метра был раскопан на глубину до 1 метра, не было обнаружено никаких признаков культурного слоя.

Форма и состав керамических образцов позволяют отнести эти находки к средневековью (IX-X вв.).

Поселение Гархун и найденные там артефакты также имеют важное значение для изучения материальной культуры региона средневековья. Образцы глиняной посуды, разбросанные по поселению Гархун, занимают почти полгектара. Топография, а также характер грунтовых материалов дают основание полагать, что центр населенного пункта расположен севернее коридора трубопровода.

Гархун входит в группу населенных пунктов этого периода на коридоре трубопровода (Самедабад, Фахралы, Дашбулаг и Керпиджлитепе). Материал с Гархуна аналогичен материалам этих сайтов.

Shamil Najafov, Ahliman Abdurahmanov, Gulnara Hajiyeva
**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE MEDIEVAL
SETTLEMENT OF GARHUN**

SUMMARY

During the construction of the SCPX pipeline prior to the construction works and in the course of these works, archaeological field studies were conducted in the pipeline corridor.

Garkhun settlement located in the territory of Yukhari Garkhun village of the Yevlakh region, on 194.150 km of the SCPX pipeline route. The site is on right of the Baku-Tbilisi main road, approximately 400-450 m north of the road. The territory is located within crop areas. Archaeological excavations on the site were conducted in August, 2015. No cultural layers were observed during excavation works. Although the site 120 metres long and 4 metres wide, was excavated to a depth of 1 metre, nothing was found to prove the signs of cultural layer.

The shape and content of ceramic samples allow these findings to be attributed to the Middle Ages (9-10th centuries.).

Garkhun settlement and the artefacts found there are also important in the study of material culture of the region of the Middle Ages. Samples of pottery scattered over the Garkhun site, cover almost half a hectare. The topography, as well as the nature of ground materials, give reason to believe that centre of the settlement is located to the north of the pipeline corridor.

Garhun belongs to the group of settlements of this period on the pipeline corridor (Samedabad, Fakhrali, Dashbulag and Kerpijlitepe). The material from Garhun is similar to the material on these sites.